

**НОХЧИЙН РЕСПУБЛИКИН ДЕШАРАН А, ИЛМАНАН А МИНИСТЕРСТВО
ТИЕТОЪХНАЧУ КОРМАТАЛЛИН ДЕШАРАН
ПАЧХЪАЛКХАН БЮДЖЕТАН УЧРЕЖДЕНИ
«НОХЧИЙН РЕСПУБЛИКИН ДЕШАР КХИОРАН ИНСТИТУТ»**

**НОХЧИЙН РЕСПУБЛИКИН ДЕШАРАН А, ИЛМАНАН А МИНИСТЕРСТВО
ПАЧХЪАЛКХАН КАЗЕННИ УЧРЕЖДЕНИ
«НОХЧИЙН МЕТТАН ИНСТИТУТ»**

**Кобртачу ишколан
5–8 классашна лерина
«ЙЕШАР» проект кхочушйаран
нохчийн меттан,
литературин хъехархочун
белхан алгоритм**

Галашо:

5–8 классийн дешархойн нохчийн метган, литературин хаарш (дешаран ардамаш) кхиоран кепаш кхачаме йалор:

- дешнаш, предложенеш, шайн барамца 90 дашал кIезиг а, 100 дашал сов а йоцу тексташ нийса схъайазйан (5-чу классийн дешархошна);
- дешнаш, предложенеш, шайн барамца 100 дашал кIезиг а, 110 дашал сов а йоцу тексташ нийса схъайазйан (6-чу классийн дешархошна);
- дешнаш, предложенеш, шайн барамца 110 дашал кIезиг а, 120 дашал сов а йоцу тексташ нийса схъайазйан (7-чу классийн дешархошна);
- дешнаш, предложенеш, шайн барамца 120 дашал кIезиг а, 140 дашал сов а йоцу тексташ нийса схъайазйан (8-чу классийн дешархошна);
- йеллачу тема на йеиначу текстан буха тIехь, произведенин чулацамца догIуш, 5–8 предложенел кIезиг доцу йозанан аларш хIитто (5–6 классийн дешархошна);
- йеллачу тема на йеиначу текстан буха тIехь, произведенин чулацамца догIуш, 8–10 предложенел кIезиг доцу йозанан аларш хIитто (7–8 классийн дешархошна).

Нохчийн метган, литературин хьехархочун болх кхочушбарехь рекомендацеш**1. Нохчийн метган, литературин тIетоьхна белхаш кхочушбархьама дешархошкахь хила деза хIокху барамехь тетрадаш:**

№	Предмет	5–8 классаш
1	Нохчийн мотт	1 тетрадь
2	Нохчийн литература	1 тетрадь

Дешархоша пайдаоьцу 12–18 кехатах лаьтгачу шуьйра моголанаш долчу стандартни тетрадах.

Предметан тетрадь цIена лело деза. Цуьнан мужалта тIехь хила дезачу йозанан кеп:

Сольжа-Галин № 5 йолчу гимназин
7 А классан дешархочун
Эскиева Асетан
нохчийн метган
тIетоьхначу белхийн тетрадь

Комсомольскера йуккьерчу ишколан
6 В классан дешархочун
Адамов Аюбан
нохчийн литературин
тIетоьхначу белхийн тетрадь

2. Нохчийн меттан тIетохна белхаш вовшахтохар кхочушдо кIиранах цкъа.

КIиранан хьалхарчу урокехь 5-чу классийн дешархошна шен барамца 90 дашал кIезиг а, 100 дашал сов а йоцу текст ло цIахь схьайазйан. 6-чу классийн дешархошна шен барамца 100 дашал кIезиг а, 110 дашал сов а йоцу текст ло цIахь схьайазйан. 7-чу классийн дешархошна шен барамца 110 дашал кIезиг а, 120 дашал сов а йоцу текст ло цIахь схьайазйан. 8-чу классийн дешархошна шен барамца 120 дашал кIезиг а, 140 дашал сов а йоцу текст ло цIахь схьайазйан.

Цу дийнахь дешархошна нохчийн меттан урокехь цIахь кхочушбан цхьаннал сов йозанан болх ца ло, оьшуш хилахь Iамийнчу темина тIетохна цIера болх бала йиш йу барта кхочушбан: бакьо Iамо, и. д. кх. а. ТейогIучу дешаран урокехь дешархоша болх кхочушбина а, таллам бан дIабелла а хила беза. Хьехархочо дешархойн белхаш толлу. Маххадоран критерешца йогIуш, тетрадаш тIе оценкаш хIиттайо. ТедогIучу кIиранахь тетрадаш дешархошка дIало керла болх кхочушбайта.

Билгалдаккхар. *Кечийнчу кепа тIера схьайаздар – тIера схьайазйан луш йолу текст, элаш йукъахдитина доцуш, тIетохна тIедахкари доцуш хила йеза; оцу белхан Iалашо йу, гIалаташ а, талхориш а доцуш, текст нийса схьайазйар.*

Схьайаздаран йацйина алгоритм.

1. Дайеша предложени, иза йуха дагахь схьайийца.
2. Дайеша предложени кхин цкъа а, иза йазйина ма-йарра.
3. Предложени дIайазйеш, хIора дош деша хьайна дагахь ма-латтара.
4. Йазйинарг талла. ХIора дош деша. Текст схьайелла, йазйинарг текстаца йуста.

3. Нохчийн литературин тIетохна белхаш вовшахтохар кхочушдо кIиранах цкъа.

КIиранан шолгIачу урокехь 5–6-чуй классийн дешархошна цIахь кхочушбан безачу йозанан белхан тIедиллар ло билгалйаьккхинчу темина йешначу текстан буха тIехь йозанан алар хIотто. Алар 5–8 предложенел кIезиг доцуш хила деза.

7–8-чуй классийн дешархошна цIахь кхочушбан безачу йозанан белхан тIедиллар ло билгалйаьккхинчу темина йешначу текстан буха тIехь йозанан алар хIотто, 7–8-чуй классашкахь алар 8–10 предложенел кIезиг доцуш хила деза.

Цу дийнахь дешархошна нохчийн литературин урокехь цIахь кхочушбан цхьаннал сов йозанан болх ца ло, оьшуш хилахь Iамийнчу темина тIетохна цIера болх бала йиш йу барта кхочушбан: произведени къастош йешар, чулацам схьабийца кечамбар, и. д. кх. а. ТейогIучу литературин урокана дешархоша болх кхочушбина а, таллам бан дIабала кийча а хила беза.

Хъехархочо дешархойн белхаш толлу. Маххадоран критерешца йогӀуш, тетрадаш тӀе оценкаш хӀиттайо. ТейогӀучу литературин урокехь тетрадаш дешархошка дӀало керла болх кхочушбайта.

4. Нохчийн меттан белхан маххадоран критереш

№	Класс	Толлу хаарш	Маххадоран критереш
1	5	Дешнаш, предложенеш, шайн барамца 90 дашал кӀезиг а, 100 дашал сов а йоцу тексташ нийса схъайазйан	<p>Белхан мах хадабо цхъана оценкица</p> <p>Оценка «5» хӀоттайо цхъа а гӀалат доцчу балхана, ткъа иштта цу тӀехь 1 доккха доцу орфографически йа 1 доккха доцу пунктуационни гӀалат далийтинехь.</p> <p>Оценка «4» хӀоттайо 2 орфографически а, 2 пунктуационни а гӀалат далийтинехь, йа 1 орфографически, 3 пунктуационни гӀалат йа, цхъа а орфографически гӀалат доцуш, 4 пунктуационни гӀалат далийтинехь.</p> <p>Оценка «4» хӀотто йиш йу 3 орфографически гӀалат далийтинехь, нагахь царна йукъахь цхъана бакъонна гӀалаташ делахь.</p> <p>Оценка «3» хӀоттайо 3–5 орфографически а, 4 пунктуационни а гӀалат далийтинчу балхана.</p> <p>Оценка «3» иштта хӀотто йиш йу 6 орфографически а, 6 пунктуационни а гӀалат далийтинехь, нагахь царна а, вукхарна а йукъахь доккха доцу а, цхъана бакъонна а гӀалаташ делахь.</p> <p>Оценка «2» хӀоттайо, нагахь балха тӀехь гӀалаташ оценка «3» хӀотторан барамал сов делахь</p>
2	6	Дешнаш, предложенеш, шайн барамца 90 дашал кӀезиг а, 100 дашал сов а йоцу тексташ нийса схъайазйан	<p>Белхан мах хадабо цхъана оценкица</p> <p>Оценка «5» хӀоттайо цхъа а гӀалат доцчу балхана, ткъа иштта цу тӀехь 1 доккха доцу орфографически йа 1 доккха доцу пунктуационни гӀалат далийтинехь.</p> <p>Оценка «4» хӀоттайо 2 орфографически а, 2 пунктуационни а гӀалат далийтинехь, йа 1 орфографически, 3 пунктуационни гӀалат йа, цхъа а орфографически гӀалат доцуш,</p>

			<p>4 пунктуационни гҀалат далийтинехь.</p> <p>Оценка «4» хҀотто йиш йу 3 орфографически гҀалат далийтинехь, нагахь царна йукьахь цхьана бакьонна гҀалаташ делахь</p> <p>Оценка «3» хҀоттайо 3–5 орфографически а, 4 пунктуационни а гҀалат далийтинчу балхана. Оценка «3» иштта хҀотто йиш йу 6 орфографически а, 6 пунктуационни а гҀалат далийтинехь, нагахь царна а, вукхарна а йукьахь доккха доцу а, цхьана бакьонна а гҀалаташ делахь.</p> <p>Оценка «2» хҀоттайо, нагахь балха тҀехь гҀалаташ оценка «3» хҀотторан барамал сов делахь</p>
3	7	<p>Дешнаш, предложенеш, шайн барамца 100 дашал кҀезиг а, 110 дашал сов а йоцу тексташ нийса схьайазйан</p>	<p>Белхан мах хадабо цхьана оценкица</p> <p>Оценка «5» хҀоттайо цхьа а гҀалат доцчу балхана, ткьа иштта цу тҀехь 1 доккха доцу орфографически йа 1 доккха доцу пунктуационни гҀалат далийтинехь.</p> <p>Оценка «4» хҀоттайо 2 орфографически а, 2 пунктуационни а гҀалат далийтинехь, йа 1 орфографически, 3 пунктуационни гҀалат йа, цхьа а орфографически гҀалат доцуш, 4 пунктуационни гҀалат далийтинехь.</p> <p>Оценка «4» хҀотто йиш йу 3 орфографически гҀалат далийтинехь, нагахь царна йукьахь цхьана бакьонна гҀалаташ делахь.</p> <p>Оценка «3» хҀоттайо 3–5 орфографически а, 4 пунктуационни а гҀалат далийтинчу балхана. Оценка «3» иштта хҀотто йиш йу 6 орфографически а, 6 пунктуационни а гҀалат далийтинехь, нагахь царна а, вукхарна а йукьахь доккха доцу а, цхьана бакьонна а гҀалаташ делахь.</p> <p>Оценка «2» хҀоттайо, нагахь балха тҀехь гҀалаташ оценка «3» хҀотторан барамал сов делахь</p>
4	8	<p>Дешнаш, предложенеш,</p>	<p>Белхан мах хадабо цхьана оценкица</p> <p>Оценка «5» хҀоттайо цхьа а гҀалат доцчу балхана,</p>

		<p>шайн барамца 120 дашал кІезиг а, 140 дашал сов а йоцу тексташ нийса схъайазян.</p>	<p>ткъа иштта цу тІехъ 1 доккха доцу орфографически йа 1 доккха доцу пунктуационни гІалат далийтинехъ.</p> <p>Оценка «4» хІоттайо 2 орфографически а, 2 пунктуационни а гІалат далийтинехъ, йа 1 орфографически, 3 пунктуационни гІалат йа, цхъа а орфографически гІалат доцуш, 4 пунктуационни гІалат далийтинехъ.</p> <p>Оценка «4» хІотто йиш йу 3 орфографически гІалат далийтинехъ, нагахъ царна йукъахъ цхъана бакъонна гІалаташ делахъ.</p> <p>Оценка «3» хІоттайо 3–5 орфографически а, 4 пунктуационни а гІалат далийтинчу балхана. Оценка «3» иштта хІотто йиш йу 6 орфографически а, 6 пунктуационни а гІалат далийтинехъ, нагахъ царна а, вукхарна а йукъахъ доккха доцу а, цхъана бакъонна а гІалаташ делахъ.</p> <p>Оценка «2» хІоттайо, нагахъ балха тІехъ гІалаташ оценка «3» хІотторан барамал сов делахъ</p>
--	--	---	---

5. Нохчийн литературин маххадоран критереш

№	Класс	Толлу хаарш	Маххадоран критереш
1	5-6	<p>Билгалйабк-кхинчу темина йешначу текстан буха тІехъ, произведенин чулацамца догІуш, 5–8 предложенел кІезиг доцу йозанан алар хІотто</p>	<p>1. Алар темица догІуш хилар, тема схъайеллар</p> <p>2 б. – алар темица догІуш ду, нийса жамІаш чулоцу.</p> <p>1 б. – алар темица йукъ-кара догІуш ду/тема йукъ-кара схъайиллина.</p> <p>0 б. – алар темица догІуш дац.</p> <p>2. МаьІнин цхъаалла.</p> <p>1 б. – алар маьІнин цхъааллица къабсташ ду.</p> <p>0 б. – аларехъ маьІнин цхъаалла йац, алар шеца маьІна долуш дац.</p> <p>3. Къамелан говзалла а, нийса хилар а.</p> <p>2 б. – алар къамелан говзаллин а, меттан гІирсаш нийса харжаран а лехамашца догІуш ду, къамелан гІалаташ дац.</p> <p>1. б. – алар къамелан говзаллин лехамашца догІуш ду, амма къамелан гІалат йа меттан</p>

			<p>гІирсаш харжарехь доккха доцу кхачамбацар далийтина.</p> <p>0 б. – алар дешнийн хьал кьен хиларца кьаьсташ ду, кьамелан гІалаташ далийтина.</p> <p>Лаккхара балл – 5 балл</p> <p><i>Белхан маххадорехь тидаме эца беа аларан барам, нагахь барам хила безачул лахара белыхь, йаьхначу баллаш тІера цхьа балл дІайоккху</i></p>
2	7-8	<p>Билгалйаьк-кхинчу темина йешначу текстан буха тІехь, произведенин чулацамца догІуш, лаххара а 8–10 предложенел кІезиг доцу йозанан алар хІотто</p>	<p>1. Алар темица догІуш хилар, тема схьайеллар</p> <p>2 б. – алар темица догІуш ду, нийса жамІаш чулоцу.</p> <p>1 б. – алар темица йукь-кара догІуш ду/тема йукь-кара схьайиллина.</p> <p>0 б. – алар темица догІуш дац.</p> <p>2. МаьІнин цхьаалла.</p> <p>1 б. – алар маьІнин цхьааллица кьаьсташ ду.</p> <p>0 б. – аларехь маьІнин цхьаалла йац, алар шеца маьІна долуш дац.</p> <p>3. Кьамелан говзалла а, нийса хилар а.</p> <p>2 б. – алар кьамелан говзаллин а, меттан гІирсаш нийса харжаран а лехамашца догІуш ду, кьамелан гІалаташ дац.</p> <p>1 б. – алар кьамелан говзаллин лехамашца догІуш ду, амма кьамелан гІалат йа меттан гІирсаш харжарехь доккха доцу кхачамбацар далийтина.</p> <p>0 б. – алар дешнийн хьал кьен хиларца кьаьсташ ду, кьамелан гІалаташ далийтина.</p> <p>Лаккхара балл – 5 балл</p> <p><i>Белхан маххадорехь тидаме эца беа аларан барам, нагахь барам хила безачул лахара белыхь, йаьхначу баллаш тІера цхьа балл дІайоккху</i></p>

Баллаш пхеабаллан тІегІане йахар

Баллийн барам	Оценка
5 б.	5
4 б.	4
3 б.	3
0–2 б.	2

Четверть йа триместр чекхйолуш, тетрадаш те хиттийна оценкаш
вовшахтухий, йуккъера балл билгалйоккху. Иза журнал тIехь четвертан йа
триместран оценки хьалха йолчу колонки чу дахIоттайо.

Йуххедиллар 1

Массо а дешархочунна цахь схьайазйан луш йерг цхьа текст йу.

ТЕКСТАШ 5 КЛАСС

1. Схьайазйе текст.

Мархаш йу стиглахь бодане лаьтташ. Кхин гуш дац бӀаьстенан олхазарш. Сингаттаме йека дитта тӀехь кьиг. Гуьйренан шийла мох хьобкху. Гергакхочуш ду обгӀазе, амма хаза Ia.

Эххар а охьадилли доккха, бамба санна, кӀайн ло. Цо дерриг а латта дӀахьулди. Дитташ а, цӀенош а кечдели, кӀайн куйнаш техкина. Шелано а шен болх дӀаболий. Цо кегийчу а, даккхийчу а хишна тӀеш тохку, дитташ, кораш кечдо исбаьхьчу суьрташца. Махо дӀакхехьначу лайх хилла баьрзнаш лаьтта гобаьккхина.

Iaьн тӀехь дуккха а бу йуьртарчу бахархойн белхаш. Ткьа бераш а ца Ia мукьа. Цара олхазаршна йуург таса меттигаш кечйо.

2. Схьайазйе текст.

Со Орган тӀе чӀерий леца обхура. Орга Iаламат чехка хи ду. Цуьнан цхьайолу меттигаш мелла а кӀорга а, тийна а карайо. Уьш чӀерийлецархочунна мӀара богӀа тамехь йу.

Дика меттиг карийра суна цхьана дийнахь. МӀера тӀе нӀаьна а боьллина, хи чу тесира ас иза. Дукха хан йалале сан мӀара дӀасахьебан болийра. Ас хьалатоьхча, чӀара бара цунна тӀехь.

Жима айма йира ас сайна. Цу чу хийцира айса лаьцна чӀара.

Цу дийнахь кхин а лийцира ас чӀерий. Уьш а айми чу хийцира.

Дика меттиг хиллера суна карийнарг. Цул тӀаьхьа сой, сан ваший кест-кеста вобдура цига.

3. Схьайазйе текст.

Iалам! И дош доца делахь а, шен чулацам кӀорггера болуш ду. Адамийн а, дийнатийн а, бецийн а, хьаннийн а дахар Iаламах хаьдда хила йиш йолуш дац. Лаьттахь долу дахар Iаламах дозуш, Iаламо латтош а ду. Шен кьайленах дуьззана, массо а хенахь шен хаза мур болуш ду Iалам.

Самукьане, хаза бӀаьсте чекхьяьлла йолуш лаьттара. ТейогӀуш йара беркате, йовха аьхке. Иза адамашна уггаре а каде мур бу.

Массо а акхарой, олхазарш, шайн бӀаьста дуьненчу йевлла кӀорнеш кхиош, Iалашйеш, уьш когайохуьйтуш, синтем боцуш лелара. БӀаьста санна, эшарш лобкхуш, ловзуш лела йиш йацара церан.

4. Схьайазйе текст.

Органан шоралла тѐхула долчу сераш тѐхь кѐац ѝацара. Цѐхана сера тѐе ѝеана чѐгѐаг хиира. Жимма цу тѐхь а ѝийна, ѝуха хѐала а гѐаѝтина, дѐаѝахара иза. Амма дукха хан ѝалале, шеца кхо-ѝиѝ чѐгѐаг а ѝолуш, ѝухаѝеара. Чѐгѐагаш могоѐара сераш тѐе охѐахевшира.

Дукха хан ѝалале схѐагулделира тайп-тайпана олхазарш. Цара дѐалецира серийн кхо га.

Сераш тѐе олхазарш гулдаларан а шен бахѐана дара.

Буйса а, ѝуйре а шийла хилча, Органан хи хѐаваал мела хуѝлу. Цу тѐера ѝаѝ гѐуѝтту. Цо Орган тѐхула долу хѐаваѝ малдо, цундела сераш тѐхь кѐац ца соцу. «Хѐекѐал» долуш ѝолчу чѐгѐагашна иза хаа а хиѐна, цара даѝккхинера и орца.

5. Схѐаѝазѝе текст.

ѝаѝнан шийла зама. Ша хѐаѝккхначу арахѝ когаш шершара. Гѐийлачу боларца хи дохѝуш ѝогѐура цѐхѐа ѝоккха зуда. Гу тѐе хѐалаѝолуш, галѝелира иза. Когаш шершаш саца а ца ѝелла, охѐакхийтира зуда. ѝ гира ша тѐхь ловзуш волчу ѝумарний, Мохѐмадний. ѝумар велавелира. Цунна оѝгѐазваханчу Мохѐмада беж баѝккхира. Тѐаккха цо, чехка тѐе а ведда, зудчунна хѐалагѐатта гѐо дѝра. Ведарш ѝуха дуза а дуѝзна, уѝш цѐа а даѝхѝира. Зудчо доккха баркалла эѝира кѐантана.

Шолгѐачу дѝйнахѝ хѐехархочо дѝкачу амалех лаѝцна кѐамел дѝра берашка. ѝерриг класс дѐатѝйнера. Хѐехархочо дѝѝира Мохѐмада селхана зудчунна гѐо дарх лаѝцна. Цу зудчо кехат даѝѝтина хѝллера цуѝнга.

6. Схѐаѝазѝе текст.

Хаза лаѝтина ѝовха аѝкѝе чехѝѝолуш ѝара. Аѝкѝе чехѝѝаларх-м ѝалам а, адам а саготта дацара. Тѐекхочуш берг токѝе мур бара – гуѝре! Уггар хѐалха гуѝре тѐекхочуш хѝлар хѝѝтира мангалхоша. ѝуйранна ахѝ ладоѝгѐа, хезаш хуѝлура нуѝѝи тѐхь жѐаѝвнаца цара тусуш долчу мангалиѝн татанаш.

Гуѝре ѝола цѐхѐа кѐира хѐалха тохѝаѝелира кертарчу дозанехѝ ѝолу балгаш заѝадаккха. Уѝш жим-жима ѝеллалуш лаѝттара.

Билггал гуѝре тѐекхочуш хѝлар гойтуш, аѝкѝенан тѐаѝхѝарчу деношкахѝ стѝглара схѐа некѐан узамца хаам бѝра гѐаргѐулеша. Уѝш, кхо са болчу могоѝнца жут нѝѝина, кѝилбехѐа довхачу мехкашка ѝа даккха ѝоѝлхуш ѝара.

Кест-кеста дуѝкѐа дохк хѝуттура, дерзаш а догѐура.

6 КЛАСС

1. Схъайазйе текст.

ОьГазе шок йетташ, кьилбаседехъара схъахъекхна шийла мох эчна, дАдахара буюрса Ia. Дешна, хи а хилла, дАделира лаьмнашца Ииллина ло. Шийлачу, безачу мохъах парГатдаьлла Iалам, сийна духар духуш, кечделла дIахIоьттира.

Блаьстенан бовхачу малха кIел мелачу махо тулГенашца техкайора сийначу дитташий, бес-бесарчу зезагаший кьарзыйна раьГнаш. Мотталора, самадевлла зезагаш, шайн дIасатехкарца вовшашка кортош лестош, вовшийн хьобстуш, къамеле девлла. Оцу хазачу Iаламе хьажа а, цунах марзо эца а гIерташ санна, гуобаьккхина дашо зIаьнарш а йаржийна хьобжу малх эсала белакъежара. И исбаьхьа Iалам, и хаза бIаьсте декъалйеш, цуьнга маршалла хьобтуш санна, шабарш деш, самукъане эшарш лобкхуш, шакарш йетташ хьаннашкахь декачу олхазарийн зевнечу аьзнаша дуьзнера ламанан цIена хIаваь.

2. Схъайазйе текст.

Аьхкенан цхьана довхачу дийнахь, бабас бийцина ирсан тIулг лаха даха дагадеара берашна. Даша ца дайта, хечин когаш хьала а карчийна, когаш Iуьйра волу кхо кIант лаьмнашкахьа хьалавахара.

Оцу дийнахь хи чуьра дукха тIулгаш лехыйра бераша. Седа санна хьаььначу хи чохь уьш дерриш а, жовхIарш санна, лепара. ЦIен, можа, сийна, баьццара, кIайн, Iаьржа долуш, зезагаш санна, хаза дара уьш дерриш а, амма ирсан тIулг царех муьлха бу, царна ца хаьара. Черий лобцуш, ловзуш, луйьчуш, самукъадаьлла лелла, сарахь цIа кхечира бераш.

XIетахь дуьйна хийла шераш дIадевлла. Ирсан тIулг ца карийра Микина а, цуьнан жималлин доттагIашна а. XIинца-м хаьа Микина ирсан тIулг каро атта доцийла а, иза хин бердашца лиэха ца безийла а.

3. Схъайазйе текст.

Акха цицигаш дуьххъара суна девзира Казахстанехь. Цигахь дерш а, вайн махкахь дерш а вовшех башха дукха къаьсташ дац. Уьш мелла а овкъаран бос болуш, ул-уллехь Iаьржо бос болу моханаш йолуш ду. Уьш вайн махкахь долчу цицигел мелла а кегий ду.

Цхьана дийнахь со акхачу цициган кIорнешна тIенисвелира. Царех самукъадаьлла, хьобжуш лаьттира со. Цхьаь сайна схъаэца куьг тIехьошшехь, мичара дели ца хууш, схъаиккхина, хьалхарчу шина коган мIарашций, цергашций сан куьйгах таса а делла, кхозаделира иза, ас сайн вукху куьйгаца озийча а, дIа ца хьобцура цо. TIаккха ас коьрташ шозза буй тоьхча, дIахийцира. Куьг вуно чIогIа лазийнера цо сан, цIий гучу а доккхуш, чкьор а хедош. Ша

дехъ а, шен кЈорнешна тЈехЈуттур долуш хиллера и.

4. Схъайазйе текст.

Пхи шо дара сан, Іаьнна кечйинчу алах сан вашас цЈе тесча. Цхъана сарахъ тхойшиъ сирникех ловзуш вара, вовшашна уьш, лета а йеш, тЈетІа кхуйсуш.

Сан ваша, сол ши шо воккхахволу, и ловзар кЈорда а дина, ала тЈе сирникаш кхийса хЈобттира. Аса мохъ хъобкхура, саца бохуш. ЦЈе эххар а марсайелира, тхойшинга дІа а ца йайъалуш.

Тхойшиъ, божалан тхов тЈе а ваьлла, дЈалечкъира, хъерайаьлладу цЈаре а хъобжуш. Йол дукха йара, арц санна, ирх а йахана, рагІу санна, йехха йобттина. Маъхъарий дара тхойшинна хезаш, тхан да а, девежарий а, лулахой а болуш йукъахъ. Тхан дас мохъ бетгара, йол йитий, ши кІант схъалаха бохуш. Со воьлхуш а хезна, дас тхов тЈера охъаваьккхира тхойшиъ.

5. Схъайазйе текст.

Хъажмурд шен шийтта шо кхочучу хенахъ дегІана эгІаза, амма вуно тІах-аьлла а, хъуьнар долуш а кІант вара. Жима велахъ а, чохъ а, кертахъ а, ишколехъ а дечу гІуллакхана тЈера вара иза. Шен хене а, дегІан ницкъе а хъаьжжана, тЈедиллина гІуллакх, мало а ца йеш, дика кхочушдора цо. Цуьнга балун болчу балха тЈера йухайзош, кхоа ца вора иза дас.

Ишколехъ кьинхъегаман урокаш доккхачу хъуьнарца, кхиамца кхочушйора Хъажмурда. Ишколан куьйгалхоша, Сийлаллин грамота а луш, къастош билгалваьккхира иза. КІант дика кхиорна цуьнан дений, нанний баркалла а элира.

Урокашкахъ дика ладугІуш а, кхета гЈерташ а хиларе терра, дешар дика хаъара Хъажмурдана. Девне воцуш, шайца уьйр йолуш хиларна берашна дукхавезара иза. Даима цуьнан векхавелла хиларо а гойтура, даг тЈехъ мекха йоцуш, догцЈена иза хилар.

6. Схъайазйе текст.

ЧЈогІа хазачу гІутакх чохъ Іашурина цхъамма совгІатна къоламаш деллера. ГІутакхан негІар тЈехъ диллина стелаЈодан сурт дара, ворхІ тайпана бос а болуш. Іашурина къоламаш чЈогІа хазаетара, цо уьш, кхоош, наггахъ бен ца леладора.

Цхъана Іуьйранна къоламаш чохъ долу гІутакх схъадиллира йоІа. Схъайцира баьццара бос болу къолам. Цуьнца бецан сурт диллира. ТІаккха боьмашниг схъайцира. Цуьнца йобІан сурт диллира, цхъа хаза бой коьртахъ а йолуш. ЦЈечу къоламца цу баьццарчу арен тЈехъ шортта петІаматан зезагаш

дехкира. Йуха Іашурас сийначу кьоламца хІорд биллира, цу тІехь Іаьржачу кьоламца хІордан кеманаш а дохкуш. Можачуьнца малх биллира.

Массо а кьоламах пайдаэца хиира йоІана. Лекха лаьмнаш, можа малх, сийна хІорд, баьццара аренаш, хьаннаш йара цуьнан суьрташ тІехь.

7 КЛАСС

1. Схьайазйе текст.

ЧІогІа сатеснера бераша бІаьсте йаларе. Арахь ло Іуьллура. Шелонна пепнаш лелхаш хезара буса. Амма, пана лела мархаш санна, сихо йоцуш дІаохура дахделла денош, беттанаш. Бекарг баттахь дуьйна наггахь гучуболура малх. Оханан баттахь ло даша доладелира. Ламанан басешкара хьаьвдда догІура зевне татолаш. Іарждедлачу лайн кескаш, лазийнчу саьрмикан меженаш санна, худалуш, текхаш, Іаннашка дІайахара. Иштта дегош, хІинцца хІоа чуьра даьлла кІорни санна, хебаш, лаьмнашкахь хІинцца а Іуьллучу лай кІелара хьалагІертара ховха лайн зезагаш.

Басешкара хьаьвдда догІу бІаьстенан хиш севчича, тогІи чохь йолу хьун, чІенигаш а йаьтгІа, сийна-баьццара бос эцна, кьонйелла дІахІоьттира.

Баганан, базанан, докхан луьста хьун йаьллачу лаьмнашкара схьахезачу олхазарийн самукьанечу аьзнашка ладоьгІуш, Йоккхачу Бабин ирсан тІулгах долчу дийцаран ойла а йеш, терхи тІехь Іара Мика.

2. Схьайазйе текст.

Ша балхара мукьа волчу хенахь жІаьбла цхьацца гІуллакхаш кхочушдан Іамо волавелира Асхьаб. Шега де бохучух атта кхеташ долчу жІаьлина, дукха хан йалале Іемира шега буьйр дича тІедан а, улло деана охьахаа а, дІадижа а, хьалагІатта а, такха а. Кхин а масане дара уьш, цо кхочушдеш долу гІуллакхаш. Салман шен доттагІчух дозалла дина а ца волура.

Аьхкенам заманчохь, де дохделча, гена доцуш догІучу хи тІе лийча вьодура Асхьаб, Салман а оьций. КІантана чІогІа хазаетара хи чохь. Амма цкъа а шен доттагІ доцуш ца вьодура кІант цига.

Айми чу а волий, берда йистехь лаьтгаш долчу Борзике шена тІекхойкхура кІанта. Ша долччуьра кхоссалой, цинцаш дІаса а кхуьйсуш, хи чу эькхара жІаьбла. Иза шена улло кхоччушехь, шина а куьйга цунна хи детта волалора Салман.

3. Схьайазйе текст.

ТІай тІехула чекх а ваьлла, новкъа хьалавовьдуш волу со мелла а вохвеллера. Ткъа аьтту агІор Іин чухула, хазачу мукьамехь декаш, охьаохура дагна хьоме Хулхуло. Когаша, цхьа ша-шаха оцу аьтту агІор дІа а верзийна, басах чувоссийра со...

Корта тІулга тІе а биллина, хина дуьхьал вирзина, вехха Иллира со. Аьхкенад довхачу дийнахь гІеххьа малделлачу хин кегийчу тулгІеша эсала хьобстура дегІ. Меллаша хи чуьра хьала а шершина, гомхачу берда йистехь, гаьннаш а охкийна лаьтгачу бІаран ІиндагІе корта а буьллуш, аркьалнехьа бай тІе дІанисвелира со. ДІакхевдина сайн тІоьрмиг коьрта кІел нисбина, бІаьргаш хьабдира ас. Жимма Іийча суна, хаа а луш, наб озийра. Суна хІинца дага ца догІу, хІун гІан-набарш хьабзира гонаха. Малхо дегІ боддина, керчина ха харца а карах ца долуш, Іуьллура со.

4. Схьайазйе текст.

Йерриге а гІопа чохь дукха ца йисинера шайн долахь говраш. Уьш а комиссис ца магош йисинарш йара. Царах цхьаь тхайниг йара. Ханна йоккха хиларал совнаха, аьрру бІаьрга тІехь кІай долуш а йара Расха. Говрана Іуналла дар Іийсаний, суний тІехь дисинера. Со цІахь воцчу шина баттахь говре хьожуш хиллачу Іийсас хІинца, со цІа кхачна аьлла, говр башха тергал а ца йора. Шен карахдаьлча, наггахь докьаран цІов-м тосура цо, ткьа суна Расха дукхайезара.

Хьекьал долуш говр йара иза. Шега кхайкхича, тІейогІура, шега бехча, ког а кховдабора, сан керайуккьера шекар а, кампет а дІаобцура цо. Геннара со шена гича а, терсаш, шена тІевоьхура цо со. Йа, ша йаьстина хилча, йодий суна тІе а йогІий, шен корта сан белша тІе буьллура Расхас.

5. Схьайазйе текст.

Іуьйранна араваьлла ахь ладоьгІча, дуьйцийла доцуш, самукьадолу. Хьуьнхара схьахезаш тайп-тайпанчу олхазарийн зевне эшарш хуьлу. Вайн хьаннашкахь эшарш хаза йолуш дуккха а олхазарш ду.

Малх схьакхетталц эшарш ца совцайо цара. Мел дукха ладегІарх кІордор доцуш, башха мукьамаш хеза. Малх схьакхетча, жимма са а даьІна, иза чубузуш, эшарийн ловзар йухадолор ду олхазарша. Сахиллалц декаш, шайн хазачу эшаршца буьйса новкьайоккху цара.

Цу олхазаршна йукьахь адамашца уггар чІогІа гергарло долуш а, кьардайна а хиларца билгалдаьлла ду мокха хьоза. Кор диллина хилча, корох чудогІий а, рагІу кІелахь лаьтгачу пхьегІаш чу хьожий а, шена амал бо цо. Цу олхазаро деш дерг доккха зен дац, цо бечу пайдане хьаьжча. Стоьмаш тІехь хуьлуш долу зуламе нІаьний даош кІорнеш кхабарна, Іалашдан деза и башха олхазар.

6. Схъайазйе текст.

Тхан куьпахъ вовшахкхетий, даима ловзуш хуьлура бераш. Цхъацца дуйцуш, наггахъ кыйсамаш хуьлура церан. Ша-ша бакъ хеташ, кыйсам кIаргбелча, Гоцига хоттура бераша.

Бакъверг а, харцверг а къастош, Гоцис аьллагун тIехъ кыйсам чекхболура. Бераш тешара цо аьллагух. Цунах тамаш бойла а дацара, хIунда аьлча массарна а иза билгалваьллера бакълуйш хиларца.

Цхъана дийнахъ ловзуш дохкучу берашна тIе а веана, уьш чехадора воккхачу стага ИбрахIима, цара шен куьзганан бIаьрг бохийна бохуш. Гоцис шена тIелецира бехк.

– Ахъа бохийнехъ, хIумма а дац. Хъайна хууш дийр дац ахъа и санна дерг, – аьлла, дIавахара воккха стаг.

Бераш цец а девлла лаьтгара, цо и бехк шена тIелацарх тамаш беш. Куьзганан бIаьрг, бераш ловзуш ца хууш буьрка а кхетта, боьхнера. Гоцис даре ца динехъ, бехк хьенан бу, хуур а дацара.

8 КЛАСС

1. Схъайазйе текст.

Бешахъ болх бина а ваьлла, цIехъа вогIура Тавсолта. СхъавогIуш гонахарчу Iаламе кест-кеста бIаьрг тухура цо. Цунна йезара ша вина хIара йурт а, шайн дахаран даима теш хилла лаьтта гонахара и лаьмнаш а. Эскиной йоцчохъ, вахар-вар доцург, бутт а ца баьккхинера Тавсолтас.

Чувахале, ша вогIучу новкъара схъа а вирзина, ЦIен-Бердехъа вахара иза; схъахезира масачу Яссин гIовгIа. Гучуйелира маьI-маьIIера бацо сенйна лекхачу бердан цIен тарх. Бердан йистте дIахIоьттира Тавсолта. ТулгIеша аьгна хин йист лахара кегийра чукерчара, амма берд тешаме бара. Цу ЦIен-Бердехъ, Ясси-хин йистехъ, дIайаханера кхуьнан жималла. ХIетахъ, дукха зама хьалха, бердах киртигаш йохуш баьккхинчу новкъа хитIа йогIура кхунна йезайелла къона Нурбика. Ма товш хуьлура и, гуьлмаьнда а тиллина, кIудал а белша тIехъ хийистехъ лаьтташ, цIечу пошмакхан буьхьиг байн лаьттах а хьобкхуш!

2. Схъайазйе текст.

Бес-бесара ойланаш туйсу тIулгаша коьрте а, даг чу а...

Халкъо олу: «Хи дIадобду, тIулгаш дуйсу». Иза доккха маьIна долуш хIума ду. ТогIи чухула охьадогIучу шовданан хи дац дуйцуург, дерриге а совнаха дерг, дош доцуш довш дерг ду. ТIулгаш дац дуйцуш дерш,

тоГешкахь Юохку. Дерриге а бакъдерг, сийлахь дерг, стагах къонаха веш дерг ду.

Кху тЕхь аса вовшахдетта гулдина тУулгаш – уьш историн агІонаш, добналле адамаш, халкъийн уьйраш йу! И тайпа тУулгаш вовшахтоьхча, царах хуьлу шатайпа бЮв! Вайн таханалерчу дахаран бЮв! ХЮра къонахчун кхетаман бЮв! И тайпа бЮв йутту тУулгаш ахчанах эцалуш дац. Уьш гуллуш ду хьанал некъ буьллучу хЮра стеган кхетамехь. И тайпа тУулгаш алсам гулдаларе терра йу хЮра стеган син бІаьвнан локхалла, хазалла, ондалла!

Стенах йутту вай вешан дийцаран бЮв? Иза Іаламат исбаьхьа хир йу, массо хЮман тЕхь нийса йуттур йу ала-м хаац. Цуьнан нийсалла, ондалла замано зуьйр йу.

3. Схьайазйе текст.

Дингад – иза дехо дуткъа дегІ а долуш, дехках тера жима экха ду. Луьста ира цергаш йу цуьнан. Кегийра кхоьлина бІаьргаш ду. Цунах нохчаша «цІецайоккхург» олу. «Дингад» аьлла цуьнан цІе йаьккхича, иза кертара дІайоьду олуш ду. Иза кертахь хилар пайдехьа хета адамашна, хІунда аьлча цо мукдехкий а, дехкий а хІаллакдо.

Дингадан садоІуш хан йан а йац. Буса а, дийнахь а толлу цо дехкашна. Цхьана дийнахь-бусий итт-пхийтта дахка буу цо, ша оццул жима йоллушехь. Ша йуьзча а ца Іаш, дехкий дойбу цо, шена тІаьхьало йеш. Кхин дахка ца карош ша мацІелча, йухайогІу иза, ша тІаьхьалонна дитина дехкий даа. Хаддаза уьдуш леларо мацІо иза, цундела сих-сиха дуу цо пхьор.

И жима экха керта кхаьчначу меттехь дехкийн хІу дов. Цхьанхьара ша уьш хІаллакдича, кхечахьа дехкий лаха дІадоьду и. Иштта тамашийна экха ду-кх дингад!

4. Схьайазйе текст.

Колхозо йуьртана гена йоцуш, тоГи чу хи а хецна, бедийн ферма йиллира. Хи тЕхь луьйчуш а, йистошца йежаш а хьалакхиира бедан кЮрнеш. Ши эзар сов йара уьш.

Бедаш Іалашйан тЕйиллина кхоь белхало йара. Цара шен хенахь хЮь а тосура бедашна, бІаьргьІуналла а дора. Буьйсанна бедаш чуйерзо бІаьлланган серий а дуцуш, эрз тЕ а тухуш, йина баннаш йара. Сарахь оцу баннаш чу лохкура и бедаш белхалоша.

Юмана гонаха луьстта коьллаш йара вовшахьийна. И коьллаш хилар бахьана долуш, боккха аьтто бара чагІалкхийн а, цхьогалийн а йуьстахйаьлла бад лаца. Бедаш а къахкош, даррехь тЕкхетта бад лаца ца лабара акхарошна. ХІилла ма ду цаьргахь а. И дича коьртахйевр ма йу уьш. ТІаккха хехочо тоьпан цІарца шайн цЮка морцур йуйла ма хаьа царна. Цундела, кондарш кІелахь дІа а лечкъий, гІа меттах ца хьадеш, бедашна къайлаха тебара уьш.

5. Схъайазйе текст.

Дйаахара бераллин хаза хан, тйахъайисира ишкол а. Хъалхахъа лаьттара кезиг девза, чолхе делахъ а, тамашийна дахар. Оцу тйаххъарчу дешаран шарахъ охашимма дукха ойланаш йора, дахаран муьлхачу новкъа гюо-техъа вайша бохуш. Бакъду, тхойшинна-м, хъехархо а хилла, ишколе вухаверза лаъара.

Хъехархочун болх бан кхин дйа а деша дезара. Ткъа итт класс чекхийоккхуш ткъаткъа шо хенаш а йолуш, кхин дйа а доьшуш лела воккха хиларна, хъехархочун говзалла йамо аьтто бацара тхойшиннан. Жима волуш да-нана делла, байлахъ висна шен вежаршца вехачу сан доттагичун Анзоран хъал кхин а аьтто боцуш дара.

Аттестаташ каракхаьчначу буса тхойшинна наб ца кхийтира. Хазахетаро а, шолгичу дийнахъ дахаре дуьххъара таса йезачу гулчо а йайьинера наб. И хъалхара гулч тесира охашимма, тракторна тйахъа тийсинчу нахаршца йалтийн аренаш охуш. Иштта дйадоладелира тхойшиннан къинхъегаман дахар.

6. Схъайазйе текст.

Ширачу заманан тйулгаш... Бес-бесара ойланаш туьйсу цара коьрте. Амма цхъа а ца вуьту сапарглат. Орца доху цара шайн тийналица. Хунда хетахъ а, царна гергахъ ша-ша бехке хета. Суна дуккха а гина и тйулгаш лаьмнийн чложашкахъ, боьранашкахъ, бердийн йистошкахъ. Дуккха а ду замано макхдина и тйулгаш хинца а бйавнийн, гйаланийн пенашкахъ. Кхин а сов йу йоьхначу гишлойн тйулгийн оьланаш.

Амма шу а ца хета дагна хийра, мокха тйулгаш, шога чарташ... Дайн куьг хьоькху шух, сайн дайн озачу беснех санна. Кийра йаббош чууьйзу шун тйуналла, сайн дайн хъацарш санна. Со цхъаьна ву шуьца, атарх а, вагорх а дйакъасталур воцуш!

Тийналлехъ йохку шога тйулгаш... Сан генабевлладу дайн дегнаш дохдина, церан парглато, сий лардина тйулгаш – безам а, мостагйалла а, йамартло а, доттагйалла а, къизалла а, къинхетам а хийла гина тешаш.

Йуххедиллар 2.

Йеша магийна литература

5-6 классаш

- 1) Сулаев Мохьмад «Техтохар».
- 2) Бадуев СаьИид «Кемсаш».
- 3) Гайсултанов Гумар «КІанталг».
- 4) Саракаев Хьамзат «Ширачу гІопехь».
- 5) Шамсудинов Бувайсар. «Жималлин суьйренаш».
- 6) Саидов Саид-Селим «Мажйелла кехатан цуьрг».

7-8 классаш

- 1) Мусаев Мохьмад «Таймин Бийболат».
- 2) Хамидов Іабдул-Хьамид «Абубешар».
- 3) Айдамиров Абузар «Кхолламан цхьа де».
- 4) Ахмадов Муса «БочІа».
- 5) Бексултанов Муса «Дика ду хьо волуш».
- 6) Хамидов Іабдул-Хьамид «Экзамен хаттар».